ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 106, Temmuz 2020, s. 89-106

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.43672>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
18.05.2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.07.2020

Dr. Öğr. Üyesi Hülya PARLAKKALAY

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü
hulas@aku.edu.tr

GÖRSEL SANATLARDA AVANGART VE DENEYSEL SÜREÇLER

Öz

Görsel sanatlar alanında Rönesans ile başlayan ve yirminci yüzyıla kadar devam eden teknolojik buluşlar, yenilikçi sanat hareketleri modern sanatı biçimlendiren temel etkenler olmuştur. 19.yüzyıl sanatında, görüntünün parçalandığı, görme biçimlerinin değişmeye başladığı, sanatta ‘mimesise’ dayalı düşünce biçiminin yıkıldığı, natüralizmin (doğalcılık) reddi üzerine kurulu yeni arayışları ve öncü tavırları görebilmekteyiz. 20. yüzyılda ortaya çıkan sanat akımları, yeni bir görsel dil oluşturma çabası içinde fotoğraftan ve teknolojiden etkin bir biçimde yararlanmışlardır. Bu çalışmanın amacı ve kapsamı; akılcı ve deneysel tavrın sanata yansması, modern sanatın, deneysel ve öncü sanat hareketlerinin günümüz sanatını belirlemedeki etkin gücünün araştırılmasıdır. Sanatta analog sistemlerden bilgisayar teknolojilerine, dijital teknolojiden yeni medya sanatına kadar uzanan süreçte sanatsal yaklaşımların ve düşünce biçimlerinin temel çıkış noktalarının incelenmesidir. Sanatta öncü, yenilikçi ve deneysel yaklaşımların izlerini geçmişten günümüze dönem, sanatçı ve eserler bağlamında incelemek; sanatın tarihsel süreç içinde nasıl geliştiği ve geleceğin sanatsal yaklaşımları hakkında ip uçlarının saptanması açısından da önemlidir.

Anahtar kelimeler: Sanat, Avangart Sanat, Deneysel Süreç, Dijital Sanat, Teknoloji

AVANT-GARDE AND EXPERIMENTAL PROCESSES IN VISUAL ARTS

Abstract

Technological inventions and innovative art movements, which started with the Renaissance in the field of visual arts and continued until the twentieth century, were the main factors shaping modern art. In the 19th century of art, we can see new quests and pioneering attitudes based on the rejection of naturalism (naturalism), in which the image disintegrated, the ways of seeing began to change, the way of thinking based on 'mimesis' in art was destroyed. The art movements that emerged in the 20th century have made effective use of photography and technology in an effort to create a new visual language. The aim and scope of this study is to investigate the reflection of rational and experimental attitude to art and determine the effective power of modern art, experimental and pioneering art movement on today's art. Moreover, the main points of artistic approaches and ways of thinking in art is investigated in the period ranging from analog systems to computer technologies, from digital technology to new media art. To research the traces of pioneering, innovative and experimental approaches in art in the context of the past, present, artists and works is also important in terms of determining how art has developed in the historical process and the clues about artistic approaches of the future.

Keywords: Art, Avant-garde Art, Experimental Process, Digital Art, Technology

Giriş

Her sanat eseri kendi çağının gerçekliklerini yansıtarak döneminin estetik düzeyi, düşünce biçimi, gerçeklik algısı hakkında bilgi sunmaktadır. Tarihsel süreç boyunca sanat, dönemin sosyal-toplumsal verileri yanında felsefe, bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler de göz önüne alınarak değerlendirilmiştir. 20.yüzyıl sanayi devrimi ile başlayan bilim ve teknoloji alanındaki hızlı gelişmeler paralelinde bilgi birikiminin artması olumlu karşılanmakla birlikte yaşanan iki dünya savaşının yarattığı yıkım toplumları, sanatı derinden etkilemiştir.

Aydınlanma düşüncesinin bir sonucu olarak demokrasi, akılcılık, hümanizm gibi kavramlarla temellenen modernizmin yıkıcı savaşlarla sonuçlanması, aklın kutsandığı bu dönemin sorgulanmasını hata reddi olarak ifade edebileceğimiz postmodern döneme geçişe neden olmuştur. Modernizm bütün geleneksel yapılardan, olgulardan kopuşu ifade etmekte ve sanatta da bu olguların yansımaları görülmektedir. Gelenekten kopuş sanatçılarda yeni arayışları hızlandırmış, deneysel ifade biçimlerini yaratma çabasında avangard (öncü) olarak ifade edilebilecek yeni sanatsal ifade biçimlerini ortaya çıkarmıştır.

1. Rönesans'tan Günümüze Sanatta Avangart Süreçler

Rönesans, antik çağ ile batı dünyası arasında bir geçiş dönemi olarak da ifade edilmesinin yanısıra İtalya'da 15. yüzyılda kilise egemenliğindeki skolastik dünya görüşünün çöküşü Rönesans ile gerçekleşmiştir. Bu dönemde din adamlarının ve kilisenin toplum üzerindeki baskısı yok edilmeye çalışılmıştır. Bunun izlerini batı resim tarihinde açıkça görmekteyiz. Resimlerin temaları ve sanatsal ilginin odak noktası Tanrı'dan, dini konulardan, kutsal kişiliklerden uzaklaşarak günlük yaşamda var olan varlıklar ve daha çok da insan merkeze

alınarak oluşturulmuştur. Bu süreçte doğaya yakın, pozitif bilimsel düşüncenin egemen olduğu görülmektedir. Bu da reform hareketlerini, beraberinde ‘yenidendoğuş’u getirmiştir.

Renaissance deyimi “yenidendoğuş” demektir. Bu adlandırma çok yerindedir, çünkü bu dönem Avrupa kültürünün gelişmesinde, gerçekten de, baştan aşağı bir yeniden doğmadır. Renaissance deyimi, dar anlamıyla, antikçağ üzerindeki incelemelerin yenilenmesi, yeniden doğması demektir (Gökberk, 1980:181).

Bu dönemde deney ve gözleme verilen önem ve doğanın keşfinin öne çıktığı görülmektedir. Alberti ve Brunelensky ile matematiksel perspektifin, Jan Van Eyck ile yağlıboyanın keşfi, Masaccio ile perspektifin resim yüzeyine taşınması, sadece heykelde görülen hacimsellik ve derinlik algısı Rönesans sanatçıları tarafından resme kazandırılmıştır. Ortaçağda resimlerine imza atmayan sanatçılar bu dönemde imza atmıştır. Hollandalı Rönesans ressamı Jan Van Eyck “Arnolfini’nin Evlenmesi” adlı eserinde aynanın bulunduğu duvarda “Johannes van Eyck fuit hic 1434” diye yazmaktadır. Latince’den çevirisi “Johannes van Eyck buradaydı” şeklinde belirgin bir imza atmıştır (Görsel 1,2). Ayrıca izleyiciyi de aynadaki yansıma aracılığı ile resme dahil ederek resimsel gerçeklik ve gerçek dünya arasındaki ilişki zekice vurgulanmıştır.

Görsel 1: Jan van Eyck, Arnolfini’nin evlenmesi, Yağlı boya, Londra Ulusal Galerisi, 1434.

Görsel 2 : Resim 1’den Detay

Diğer önemli bir örnek Giotto di Bondone’dır. Giotto’nun resimlerinde dinsel konular olmasına rağmen, sanatçı kalıplaşmış resimsel kuralları yıkmaya çalışmasıdır. Resimlerinde toplumsal gerçeklikleri ele alarak ve bunu da figürlerdeki ifadelerde öne çıkardığı görülmektedir. Resimlerinde yer alan figürlerin yüzleri donuk değildir ve insani ifadeler belirgin bir biçimde betimlenmiştir. Eserlerde beden uzuvlarında görülen kısaltımlar, yüzlerin ve bedenlerin hacimsellik kazanması, gölgelerin öne çıkışı ve akışkan kıvrımlı yüzeyler, yüzey üzerinde derinlik yaratılması, rakursi (derinlik) algısı yaratmayı amaçladığı görülmektedir (Görsel 3).

Görsel 3 : Giotto di Bondone, No. 36 Scenes From The Life of Christ, 20. Lamentation (The Mourning of Christ), 1304-06

Sanatta özellikle de resim sanatında gelenekselleşmiş ifade biçimlerinden, sınırlamalardan, kalıplardan uzaklaşıldığı, keskin katı konturlarının eridiği gözlemlenmektedir. Giotto resimlerine imzasını atan ilk sanatçı olmasıyla da klasik zanaatkar konumundan çıkmış, sanatçı kimliğini vurgulayarak resim tarihine geçmiştir. Doğaya öykünmekten çok kendi duyuş tarzlarını canlandırmaya çalışan diğer sanatçılar arasında Sandro Botticelli, Rönesans'ın ilk dönemini sonlandırarak (Floransa dönemi), sanatta bireyciliği öne çıkaran sanatçıdır. Botticelli "Venus'un Doğuşu" adlı eserinde görüleceği gibi resme dans eden, uçusan hareket etkisi veren formlar kazandırmıştır (Görsel 4). Kendisi ile birlikte resim sanatında renk, mekansallık, üç boyutluluk, ışık ve hareket gibi resmin temel öğelerinin öne çıktığını ifade edebiliriz. Rönesans'ın geleneksel resim anlayışının aksine Botticelli ile birlikte duragan kalıplaşmış formlar akışkan, dinamik bir hal almıştır.

Görsel 4: Sandro Botticelli, The Birth of Venus, 1482-86

Piero della Francesca'nın metropolden çıkarak taşra kliselerine yönelmesi, Andrea Mantegna'nın tuval üzerine resim yapan ilk İtalyan ressam olması, Giovanni Bellini'nin dini konuların dışına çıkarak portreler, alegoriler, mitolojik sahneleri konu alan resimler yapmış olması, Rönesnas döneminin diğer öncü hareketlerine örnek olarak verilebilir.

Görsel 5 : Leonardo da Vinci, Mona Lisa, Yağlıboya, Louvre Müzesi 1503-1507 / 1519.

Leonardo da Vinci, Rönesans'ın en önemli ustalarındandır. Sanatçı sadece resimde değil, aynı zamanda tüm doğa bilimlerinde, teknolojiye, mimaride ve daha bir çok alandan disiplinlerarası ilişkilere dayanan çalışmalar gerçekleştirmiştir. Doğanın gizemlerini çözmeye çalışan sanat ve bilim insanı olarak sanat tarihinde yerini almıştır. Resimlerinde İtalyanca *fuma* (duman) sözcüğünden türetilmiş olan *Sfumato* tekniği ile ton ve renk geçişlerinin biribiri içinde eridiği bir teknik kullanarak kendine özgü büyümlü bir atmosfer yaratmıştır (Görsel 5). Leonardo birçok disiplinle birlikte çalışan ender sanatçılardandır. Günümüz bilim ve sanat insanlarının birlikte yaptıkları disiplinlerarası yada disiplinlerüstü çalışmalara benzer bir yapıda bu özelliklerin tümünü kendisinde toplayarak işler üreten ilk sanatçıdır. Hem sanatçı hemde bilim insanı bakış açısı ile çalışmalarını gerçekleştirmiştir.

Ressam, heykeltıraş, mimar ve şair olan Michelangelo di Lodovico Buonarroti, heykellerinde insan bedenini üç boyutlu duyumsamanın son noktasına ulaştırarak yansıtmış ve insanı yaratımın merkezinde algılamıştır. Resimlerinde de heykelsi bir form arayışı ve güçlü anatomik bilgi öne çıkmaktadır.

Raffaello Santi'nin ise resimlerinde klasiği yeniden yorumlayacak kadar antik temalara ve mimari formlara hakim olduğu görülmektedir. Sanatçı resimlerinde kültürel mirasa ait değerleri imge olarak kullanarak antik düşüncenin yeniden yaratılışını gerçekleştirmiştir.

Örneklemlerde de görülebileceği gibi sanat, gelenekselle bağlarını koparmaya başlamıştır. Sanatçıların geleneksel olanın bilgisiyle değil, yenilikçi bakış açısı ile görüntünün parçalandığı, görme biçimlerinin değişmeye başladığı, sanatta '*mimesise*' dayalı düşünce biçiminin yıkıldığı, natüralizmin (doğalcılık) reddi üzerine kurulu yeni arayışlar, sanat hareketleri ve akımları doğurmuştur. 20. yüzyılın en etkili sanat akımları Sürrealizm (Gerçeküstücülük), Ekspresyonizm (Dışavurumculuk), Dadaizm, Fütürizm (Gelecekçilik), Konstrüktivizm (Yapısalcılık), Kübizm, Pop Art, Minimalizm gibi sanat akımları görsel dil oluşturma çabasında fotoğraftan farklı biçimlerde yararlananmışlardır. Akılcı ve deneysel tavrın sanata yansması modern sanatın deneysel ve öncü sanat hareketlerinin incelenmesi günümüz sanatını ve düşünme biçimini kavramada temel çıkış noktalarını belirlemede rehber niteliğindedir. Özellikle fotoğrafın icadı ve dijital çağın getirileri bağlamında sanatsal üretim tarzlarında ve sanata yaklaşım biçimlerinde hızlı bir kırılma noktası yaşanmıştır.

2. Fotoğraf, Kolaj ve Montajın Yaratma Sürecine Etkisi

19. yüzyılın buluşlar çağı olarak nitelendirilmesinde en önemli neden gerçekleşen hızlı teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıkan bilgi birikimi ve teknik olanaklar; doğayı, sanatı kavrayış biçimimiz üzerinde köklü değişimlere neden olmuştur. Varolan sanatsal yaklaşımların ve sanat alanlarının genişlemesine yanı sıra yeni estetik biçim arayışlarının, yeni sanat alanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu değişimin izlerini özellikle sanatçıların kullandıkları teknik ve yöntemlerde ki çeşitlilikte görebilmekteyiz.

Geleneksel yöntemlerin yanı sıra fotoğrafın keşfi sanatsal anlamda devrimsel bir niteliğe sahip olmuştur. Günümüzde hala fotoğrafın sanat olup olmadığı tartışmaları bir taraftan devam ederken, sanatsal yaratım süreçlerinde önemli ölçüde kullanılan bir teknolojik araç olarak varlığını farklı biçimlerde sürdürmektedir.

Optik yaratma süreçlerinde teknolojik buluşların getirmiş olduğu yeni biçim olanakları günümüzde de sanatçılar tarafından yoğun biçimde kullanılmaktadır. Fotoğrafın sanat olup olmadığı tartışmalarının çok ötesinde bu günün sanatı teknolojinin bütün olanaklarını sonuna kadar kullanmaktadır. Sanatsal ifade biçimlerinde kullanılan malzemeler ister boya, ses, ister fotoğraf olsun özünde hepsi birer araç niteliği taşımaktadır. Bunlar sanatçının ifade etmek istediği düşünce yapısına hizmet eden ve her türlü ‘plastik’ amaca ulaşmak için sanatçı tarafından seçilen malzeme ve araçlardır.

Seçilen biçimsel yaklaşımlar sanatçının tavrını belirlemekle birlikte sanatçının ortaya koymak istediği estetik değer hangi ifade biçimi ile daha iyi ortaya çıkacak ise sanatçı özgür iradesi ile tercih ettiği teknik ve yöntemi belirlemektedir. Burada tercihlerde belirleyici olan ise dönemin teknik olanakları ve ötesinin rolü ortaya çıkmaktadır.

Gözün gördüğü ile yetinmeyen sanatçı eserini kendi yorumuyla yeniden düzenler ve yaratırken malzeme ve araçların olanaklarını kendine özgü yöntemlerle en iyi biçimde kullanma çabası içindedir. Sanatsal yaratım süreçlerinde yaratisından bağımsız bir iş olmadığı düşüncesi ile en rastlantısal görülen teknik ve yöntemlerde dahi sanatçının başlatma, müdahale etme, sonlandırma, bırakma ya da devam etme gibi karar verme süreçleri ile hareket ettiği görülmektedir.

Rönesans’la ortaya çıkan ve günümüze kadar devam eden sanat eserinin kült değerinin yeniden-üretim aracı olarak, ilk olarak fotoğrafın icadı ile sorgulanmaya başlandığını görmekteyiz. Walter Benjamin’in 1935 yılında “*Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağdaş Sanat Yapıtı*” adlı makalesinde, sanatın artık eskiden tümüyle farklı bir alımlama sürece girdiğini ve sanatın teknolojik gelişmelerin sanat eseri üzerindeki etkilerini bize neredeyse yüz yıl öncesinden bildirdiği ifade edebiliriz. Fototğraf ve sinemaya odaklanan Benjamin, günümüz iletişim teknolojileri ile sanat yapıtlarının alımlanmasında eserlerin kült değeri ve sergilenmesi üzerine odaklanarak sanat yapıtının doğasının nitel değişime uğradığını ifade etmiştir (Benjamin,1993: 46-76).

Fotoğraf ve resim sanatı arasındaki sanat değeri tartışmaları, sanatın alımlanma biçimindeki değişimler, sanatın özerkliğinin kaybı sadece sanat tarihi açısından değil, dünya tarihi açısından da bir dönüm noktasıdır.

Günümüzde sanatı kapsayıcı ifade biçimlerinden ‘plastik sanatlar’ın yerine ‘görsel sanatlar’ ifadesinin tercih ediliyor olmasının bir nedeni de her türlü maddenin ‘plastik’ değerinin olabileceği düşüncesidir. Kimyasal maddelerden biyolojik atıklara kadar her türlü madde artık

sanatçının ilgi alanındadır. Hatta işin içine süreç girdiği zaman maddenin süreç içinde edindiği haller ve dönüştüğü yeni maddeler sanatın ana malzemesi olabilmektedir.

Fotoğrafın başlangıçta kendine özgü bir estetik dili olabileceği tasavvur edilmemiş olsa bile fotoğraf ile elde edilen biçimler ya da fotoğrafın estetik bakış açısı başlangıçta resim geleneğinden oldukça etkilenmiştir. Teknik yaklaşımların ardından fotoğrafın estetik arayışlarını, kitle iletişim aracı olarak ortaya çıkış sürecini izlemiştir. Fotoğraf, başlı başına bir materyal olarak düşünüldüğünde hem diğer sanat disiplinlerini birbirine bağlayıcı ilişkisi hem de malzeme ve teknik olarak diğer sanatsal disiplinlerle birlikte kullanılabilirliği. Fotoğraf bir ara yüz gibi diğer sanat disiplinlerini birbirine bağlayarak video- klipler, bilgisayar temelli animasyonlar, mixed media gibi yeni sanatsal ifade biçimleri oluşturmada önemli bir yere sahiptir.

Yeni bir buluş olarak önceleri salt teknik ve araçsal işlevi olan bir etkinlik olarak düşünülmüş olan fotoğraf zamanla araçsal işlevinin yanı sıra toplumu değiştirme, biçimlendirme, yönlendirme özelliği ve estetik ilişkisi fark edilerek 20 yy. başlarında da bir sanat dalı olarak kendini göstermeye başlamıştır. Fotoğrafın teknik bir sanat olmaktan çıkıp sanatsal bir ifadeye özgün bir dil yetisine kavuşması fotoğraf mucitlerinin daha ilk yıllarda gösterdikleri üstün çabalarla mümkün olmuştur. Teknik olanakların gelişmesi ve fotoğrafın çoğaltılabilirlik özelliği (reprodüksiyon) kitle iletişimin oluşmasını sağlamıştır. 19.yy ait bilime inanma bilime dayanma aydınlanma felsefesinin toplumları etkilemesinin sonuçları pozitivist düşüncenin gelişimi, aynı zamanda fotoğrafın bilimsel olarak ele alınıp değerlendirilmesini de gündeme getirmiştir (Derman, 1991:13).

Resim geleneğinden etkilenen ve uzun süre bu geleneğin estetik değerleri üzerinde şekillenen fotoğrafın zamanla ressamların üsluplarında değişikliklere neden olduğu görülmektedir. Erken dönem olarak fotoğraflardan yararlanarak eser üreten resamlara Ingres , Monet, Delacroix örnek verilebilir. Yakın dönem olarak fotoğraftaki en etkin Avant-Gard (öncü) yaklaşımların Dadaizm ve Sürrealizm (Gerçeküstücülük) Akımı içinde geliştiğini ifade edebiliriz. Kolajların, birleştirilmiş görsellerin, motajların kolay bir biçimde kompozisyona dahil edildiğini bu dönemde görebilmekteyiz. Max Ernst ve Andre Breton gibi sanatçıların bir çok eserinde bu teknik görülmektedir.

Görsel 6 : Max Ernst, Yaklaşan Ergenlik, Kartona Yapıştırılmış Kağıt Üzerine Rötuşlu Fotoğraflar, Guaş ve Yağlıboya Kolaj, 24.5x16.5cm, Max Ernst, 1921.

Max Ernst'in "Yaklaşan Ergenlik" adlı eserinde kolaj ve foto-pentür tekniğinin kullanıldığını ve yüzeyin boyandığı, fotoğrafla elde edilen fiğürün boşlukta bırakıldığı görülmektedir. Resimde yazının kullanılması da ayrıca dikkat çekicidir. Uzan bir fiğürün dikey konumda yerleştirilmesi ve boşlukta asılı bir biçimde planlanması mekan algısında farklılık yaratmıştır. Sanatçı, referans fotoğrafta yatakta uzanan fiğürün konumu tamamen değiştirilerek algısal bir şaşırtma yaratmıştır. Eser, Rönesans'ın çizgisel perspektif anlayışından tamamen uzak bir mekan anlayışı içinde alımlayıcının hayal gücüne bırakılmıştır (Görsel 6).

Gerçeküstücü sanatçılardan sonra montaj, kolaj, foto-pentür kavramları bağlamında yeni biçim arayışları Kübizm sanat hareketi içinde daha belirgin biçimde malzeme kullanımına yönelmiştir. Fotoğraftan yararlanma, foto-kolaj, foto-pentür gibi teknik yaklaşımların yanı sıra sanatçılar tarafından çok çeşitli mazlemeler görsel dil arayışları içinde etkin biçimde kullanılmıştır. Bunlar daha çok hazır malzeme ve nesnelerden oluşmaktadır.

Kolaj tekniği, asemblaj (üç byutlu kolay- heykel) olarak ilk defa Kübizm ile belirgin hale gelmiştir ve Dada sanatçıları tarafından da geliştirilmiş bir resim tekniğidir. Kolaj malzemeleri atık nesneler, gazete sayfaları, kumaşlar parçaları olabileceği gibi fotoğrafında içinde olduğu geniş bir malzeme çeşitliğine sahiptir. Küzbizm Sanat Akımının öncüleri Georges Braque ve Pablo Picasso kolajı modern sanatın ifade biçimi olarak kullanmaya başlamışlardır. Birbirlerinden farklı yapısal özelliklere sahip bu malzelelerle parçalı bir bütünlük oluşturma çabası kolajın sunacağı yeni görsel tasarım olanakları sanatçıların ilgisini çekmiştir. Sanatçılar kolaj tekniği ile nesneleri yeniden düzenlemiş ve yeni bir mekan ve zaman algısı yaratmışlardır (Görsel 7). Yüzey üzerinde yapılan kolaj ve montaj tekniği ile birlikte atık nesnelerle üç boyutlu tasarım montajlarına kadar uzanan bir süreci, Kübist sanatçıların eserleri ile takip edebilmekteyiz (Görsel 8).

Görsel 7 : Pablo Picasso, Gitar, Kolaj, 66,4 x 49,6 cm, 1913.

Görsel 8 : Pablo Picasso, Boğa Başı, Bisiklet Seleli ve Gidonları, 1943.

Kolaj tekniği kullanılarak gerçekleştirilen sanat eserlerinde kullanılan nesneler ve kolaj malzemeleri daha önce üretiliş amacı ve gerçekliğinden kopararak sanat yapıtını oluşturan birer eleman haline dönüştürülmektedir (Görsel 8). Kolajın öncülüğünü yaptığı “fotomontaj” tekniği Gerçeküstücü ve Dadaist sanatçılar tarafından yabancılaştırılmış yanılsamacı bir gerçeklik yaratmak için kullanılmıştır. J. Wissman, Kübizmin kolaja yaklaşımını şu şekilde ifade etmektedir:

Gerçekliğe işaret eden fragmanlar somut olmaktan çıkmış resim göstergelerini okunabilir kılma görevini üstlenir. Bu tekniğin amacı, geleneksel anlamıyla bir yanılsamacılık değildir. Burada gerçekleştirilen şey, sanat ile gerçeklik arasındaki karşıtlıkla çok ince bir biçimde oynayan bir yabancılaşmadır; burada resmi yapılan şey ile gerçek şey arasındaki çekişliklerin çözülmesi işi izleyiciye bırakılmıştır (Bürger, 2004:147).

Görsel 9: Marcel Duchamp, Bisiklet Tekerleği, Metal tekerlek, boyalı tahta tabure, 129.5 x 63.5 x 41.9 cm. 1951.

Fütürist sanatçıların geleneksel tasarım öğelerini reddedişi Dadaizmde başkaldırı niteliğine dönüşmüştür. Dada öncesi karşı sanat (Anti- Art) hareketleri içinde Marcel Duchamp ‘Ready-Made’ (Hazır-Yapım) türünde eserler yapmıştır (Görsel 9). Duchamp ‘görselden önce düşüncenin geldiğin’ ifade etmiş ve “kavramsal sanat” düşüncesi ile sanatı alımlayıcının gözüne hitap eden zevk nesnesi olma durumundan çıkartarak, kavramsal ve zihinsel süreçleri öne çıkartan sanat bakış akışı ile bir ölçüde de yıkıcı, sarsıcı bir yaklaşımla işler üretmiştir

(Görsel 10). Kült sanat eserlerine alaycı eleştirel yaklaşımla bir anlamda onları değersizleştirme çabasını da Mona Lisa'nın reproduksiyonuna bıyık ve sakal çizerek gerçekleştirmiştir.

Görsel 10 : Marcel Duchamp, Büyük Cam, İki cam panelde yağ, vernik, kurşun folyo, kurşun tel ve toz, 277,5 cm x 175,9 cm. 1915-1923.

Görsel 11 : Richard Hamilton "Bugünün evlerini bu denli cazip kılan nedir?" Kolaj, (41,9 x 29,8 cm) 1956.

Pop Art akımı içinde Richard Hamilton fotoğraftan yararlanan sanatçılar arasındadır (Görsel 11). 1950 ve 60 lı yıllarda düşünsel alt yapısı oluşan Strüktüralizm (Yapısalcılık) bakış açısı çerçevesinde Richard Hamilton, Robert Rauschenberg gibi sanatçılar da özellikle strüktüralist / yapısalcı – soyut çalışan fotoğrafçılardan etkilenmişlerdir. Strüktüralizm'in yalın fotoğrafçısı Edward Weston (Görsel 12), soyut çalışan Avrupalı fotoğrafçılar, Nagy ve Man Ray gibi Bauhaus'a kadar etkili olmuştur.

Görsel 12 : Edward Weston, “ Biber No 30 ”, Siyah- Beyaz Fotoğraf, 1930.

1920’ li yıllarda ressamlar ve fotoğrafçılar “görsel deney” yapmak düşüncesi ile geleneksel görüntünün farklılaşmasında objektif kullanılmadan çekilen fotoğraf, optik pozmalama, solarizasyon (ışığa duyarlı malzemenin kısa süreli olarak beyaz ışığa gösterilmesi) gibi müdahale tekniklerini kullanmışlardır (Görsel 13). Sanatçıların fotoğrafa müdahalesindeki amaç, fotoğrafı resme benzetmek olmamıştır aksine fotoğrafı soyut veya yarı soyut yeni formlar ve fotoğraflar elde etmek için yeni bir olanak olarak görme fikrinden yola çıkmışlardır.

Görsel 13 : Man Ray, Rayograph (The Kiss), Fotoğraf, 1922.

Deneysel çalışmaları ve özellikle soyut işleri önemli ölçüde fotoğrafçılardan daha çok ressamların çalışmalarında görmekteyiz. İki ana akımın doğuşunu hazırlayan Kübizm’den hareketle ortaya çıkan Dadaizm ve Konstrüktivizm de avangarda ve deneysel yaklaşımlar doruk noktasını ulaşmıştır.

3. Dijital Sanat, Yeni Eğilimler, Bilgisayar Çağında Sanat

Sanat ve teknolojinin birbirinden güç aldığı, aralarındaki sınırları tanımlamakta zorlandığımız 21.yüzyılın ilk on yılında sanatçılar, çalışmalarını yeni medya ve dijital alanda yoğunlaştırmaktadırlar. Bu süreçte geleneksel algının tamamen değiştiğini görmekteyiz. Sanatın dijital alanda icrası ile sanatın teknolojik nesneye dönüşmesinin önüne geçilme çabalarını da beraberinde getirmektedir. Dijital sanat çalışmalarında insanı boyutta eserle etkileşime geçilmesini ve eseri deneyimlemeyi teşvik eden yapısı da göze çarpmaktadır.

1960 ve 1970' li yılların dijital çalışmaları 1960' larda Yeni Eğilimler Hareketi'nin (New Tendencies) Zagreb'de gerçekleşen sergileri, Venedik Biennale ve New York'tan MOMA'ya kadar uzanan etkinlikleri kapsamaktadır. Bu dönemle birlikte Medya Sanatında, dijitalin hayatımıza girişinin sanat alanındaki yansımalarına 1966 yılında New York Regiment Armony' de dokuz gece süren gösterileri de örnek verebiliriz.

On sanatçının performanslarından oluşan etkinlikler sanat ve teknoloji alanında bir ilk olarak ifade edilmiştir. Zagreb Çağdaş Sanat Müzesi'indeki sergide, Waldemar Cordeiro, Gustav Metzger, Vladimir Bonacic, Frieder Nake'nin de aralarında olduğu Yeni Eğilimler Hareketine katılmış bir çok sanatçı ilk dönem özgün dijital sanat işlerini sergilemişlerdir.

Görsel 14 : Waldemar Cordeiro, Gente Ampli/2, Computer output on paper, 1972, MOMA.

Görsel 15 : Resim 14'den Ayrıntı.

Waldemar Cordeiro, halka açık alanda yapılan bir protestonun fotoğrafını gazeteden alarak, fotoğrafı dikey ızgara şeklinde bölerek ve her kareye o bölgenin ton değerine uygun manuel bir sayılaştırma değeri vererek, farklı gri tonları ortaya çıkaran sembollere dönüştürerek bilgisayar yardımı ile yeniden yazdırmıştır (Görsel 14-15-16-17). Hesaplamayı sanat yaratma aracı olarak kullanan ilk sanatçılardandır.

Görsel 16 : Waldemar Cordeiro “BB (Brigitte Bardot) olmayan kadın, Bilgisayar grafiği, 61 × 44.5 cm, 1971.

Görsel 17 : Resim 16'dan Ayrıntı

Sanata "iletişim iletişimi" işlevini bağlarken Cordeiro, bilgisayarı gerçekliği dijital forma çevirme kapasitesi ve simülasyon süreçleri yoluyla gelişimsel alternatifler sunma yeteneği ile toplumu değiştirmek için bir araç olarak gördü. Cordeiro için modern bir sanatçı yeni iletişim teknikleri yaratabilen bir birey. Böylece, sanatın disiplinlerarası doğası kesinlikle günceldir, çünkü artık yalnızca akademik sanatın münhasır olarak kabul ettiği ve büyük ölçütlere bağlı değildir. İkincisi anlamını ve raison d'être'sini kaybetti çünkü iletişimin iletilmesinin ve alımının anlık olduğu bir toplumda yaşayamaz. Burada bilgisayar, çeşitli eğilimlerin ortak paydası olarak görünür veya henüz trendlerin multidisipliner doğasıdır ve yeni bir Hümanizm için koşullar yaratır (Wilder, 1982:83-84).

Cordeiro “BB olmayan kadı” isimli çalışmasına verdiği isimle “BB” olarak belirttiği, 1950’lerin ve 1960’ların kadın bağımsızlığının ve cinsel özgürlüğünün sembolü, dönemin kadın figürü olan Brigitte Bardot’a gönderme yapmaktadır. Vietnamlı acı çeken bir kadının fotoğrafı ile Bardot’yu çalışmasında isim referansı ile bir araya getiren sanatçı aynı zamanda eleştirel, estetik ve politik bir tavır ortaya koyarak yeni bir görsel dil oluşturmak için benimsediği sanatsal değerlere teknoloji aracılığı ile ulaşmaktadır. Sanatçı, bir üretim aracı olarak bilgisayarı kullanarak varolan gerçekliği dijital forma çevirme olanaklarının yanısıra simülasyon süreçleri ile alternatif yöntemler geliştirerek toplumu değiştirmenin mümkün olacağı düşüncesi ile hareket etmiştir. Sanatın yazılım yoluyla kolayca yeniden üretilebilirliği, görüntünün türevleri ve nesnenin dış dünyaya entegre edilmesi için bir yöntem olarak bilgisayar ve yazılımları kullanmıştır. Çalışmalarında orijinal referans fotoğraflar bir dizi noktaya ayrıştırılarak elde edilen ikinci resimde, noktalar yüzde otuz oranında, rastlantısal oluşum olarak ayarlanmış bir bilgisayar programı tarafından oluşturulmaktadır. Kitle iletişim araçları ve bilgi teknolojileri tarafından dönüştürülmekte olan topluma uygun bir resim dili ve yeni olanaklar bulma arzusunun sanatçıda öne çıktığı görülmektedir.

Görsel 18 : Gustav Metzger, “ Tarihi Fotoğraflar; Sürünerek Girmek-İlhak, Viyana, Mart 1938 ” fotoğraf, yerleştirme, 1996/2014 .

Alman sanatçı Gustav Metzger, dünyayı algılama, görme biçimizi değiştirme çabasında biçimsel stratejiler geliştiren sanatçılardan biridir. Metzger, “Tarihi Fotoğraflar; Sürünerek Girmek-İlhak, Viyana, Mart 1938” adlı eserinde basında yayınlanan Viyana’da Nazi’lerin Yahudilere sokakta yerleri temizlediği fotoğraf, büyük ölçekte zemine yerleştirmiştir (Görsel 18). Üzerini sarı bir örtü ile kapatan sanatçı fotoğrafı sürünerek ve örtünün altından geçerek görülebilecek bir biçimde yerleştirmiştir. Bir anlamda üstü örtülü olan bu fotoğraf, fotoğrafın teması ile doğrudan ilişkilidir. Bir taraftan üstü örtülü gerçeklikler diğer taraftan alımlayıcının fotoğrafı sürünerek deneyimlemesini sağlayacak biçimde kurgulandığını görebilmekteyiz.

Görsel 19 : Gustav Metzger, Likit Kristal Çevre, Beş modifiye slayt projektörü, sıvı kristal, 35mm slayt, Polaroid filtre ve bilgisayarlı kontrol, süresi: 22 dakika, , 1965,yeniden yapılanma 2005.

Gustav Metzger her zaman çok özel projeleriyle tanınan biri olmuştur. 1959’da “kendi kendini yıkan sanat” terimini ilk manifestosunda ortaya atmış ve “endüstriyel toplumlar için kamusal sanat formu” olarak tanımlamıştı. 1960’ların başında tamamlayıcı olarak, kendi kendini yaratan sanat terimini, kendiliğinden üretilen imgeler ve nesneler sanatını ekledi. 60’ların ortasındaysa bu kavramsal fikirlerden doğan “likit kristal projeksiyonlar”ı Cream, The Who, The Move gibi müzik grupları tarafından saykodelik gösterilerde kullanıldı (Raunig, G. 2016).

Metzger “otomatik yaratıcı sanat” kavramı ile uğraşmış bir sanatçı olarak, “Likit Kristal Çevre” adlı çalışmasında değişim süreçlerine dayanan ve teknoloji aracılığı ile iki cam arasına yerleştirilen ısıya duyarlı sıvı kristallerle çalışmıştır (Görsel 19). Çalışmada farklı ısı değerlerine maruz bırakılan sıvı kristallerin sürekli değişen renkleri izlenebilmektedir. Kristallerin

oluşturduğu dokular ve değişen renkleri ekranlara yansıtılarak teknoloji ve sanatın birlikte ve katmanlı işleme mantığında sürekli ısıya bağlı olarak değişen kristallerin renk atmosferi alımlayıcıya izletilmektedir (Görsel 19). “Likit Kristal Çevre” fiziksel ve biyolojik sistemlerin sanat için kullanıldığı akışkan ve dinamik bir yaklaşım sergilemektedir.

4. Yeni Medya Sanatı

Yeni medya sürecini hazırlayan, 1830’larda Babbage’ın “Analitik Makine”siyle ve Daguerre’in “Daguerreotype”ıyla başlayan iki tarihsel süreç, 20. yüzyılda modern dijital bilgisayar teknolojilerine erişime kadar devam eden gelişimi, hareketli görüntünün, ses, metin kullanılarak farklı biçimlerde kullanılarak korunması, medyanın sayısal verilere dönüşürmesi sonucu yeni medyanın ortaya çıkışına tanık olmaktayız. Günümüzde ileri teknolojinin ortaya koyduğu imkanlar ve avantajlar sanat alanında bir araç ve yöntem olarak farklı yaklaşımların ortaya çıkmasını desteklemektedir. Bilgisayar teknolojileri ve medya teknolojilerinin gelişimi yeni medyanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yakın geçmişte sanat alanında fotoğraf ve sinema teknikleri aracılığı ile gerçekleşen değişim bu gün video sanatı ve bilgisayar sanatı, yeni medya adı altında sanatta görsel dilin yanında düşünsel düzlemde de yeni olanaklar sunmakla birlikte tartışmamaları ve yeni sorunları da beraberinde getirmektedir. Bilim ve sanatın bu kadar yoğun biçimde iç içe geçtiği, birlikte ürettiği, sınırlarını tanımlamanın güçleştiği, disiplinlerarası hatta disiplinlerüstü bir yaklaşımla yapıt üretilebildiği başka bir dönemin olmadığını ifade edebiliriz.

Walter Bejamin’in “Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilebildiği Çağda Sanat Yapıtı” adlı makalesinin önsözü Paul Valery’den yapılan bir alıntı ile başlar:

Araçlarımızın esneklik ve yetkinlik bakımından geçirdiği gelişme, “Güzel”e ilişkin antik endüstrinin yakın gelecekte köklü değişimlere uğramasını çok olası göstermektedir. Sanatların bütününde artık eskisinden farklı gözlemi ve işlemeyi gerektiren fiziksel bir yan vardır; bu fiziksel yanın kendini çağdaş bilimin ve uygulamaların etkilerine daha fazla kapayabilmesi olanaksızdır. Yirmi yıldan bu yana ne madde, ne uzam, ne de zaman eskiden beri olduğu konumdadır. Bu denli büyük yeniliklerin sanatların tekniğini olduğu gibi değiştirmesine, böylece doğrudan buluş yeteneğini etkilemesine ve sonunda belki de sanat kavramının kendisini düşünülebilecek en sihirli biçimde değiştirmesine hazır olmalıyız (Benjamin,1993:1).

Bilimin ve teknolojinin bir çok alanından beslenen sanatçılar, biyoloji, zooloji, radyoloji, tıp, coğrafya ve bir çok alanın bilgi birikimini kullanmaktadırlar. Ölü bedenleri derisinden ayırarak bedenleri yeniden biçimlendiren sanatçılarıdan, doğal çevreyi sanat alanı ve malzemesi olarak algılayarak iş üreten sanatçılara kadar geniş yelpazede bir sanatsal algı çeşitliliğini görmekteyiz.

1990’lı yıllarda kimlik, sınırsallık, mekan, öteki gibi kavramlar üzerinde yoğunlaşan sanat dünyası, 2000’li yıllarda sanat ve tabular, sanat ve çevre, günümüzde ise göç, küresel ısınma, çevre duyarlılıklarına dikkat çeken konularda ulusal ve uluslararası alanda etkinlikler gerçekleştirmektedir. Tematik sorunsalların yanında teknik konularda da 2000’li yıllarla birlikte sanatçı ve bilim insanlarının ortak sorunlar ve ilgiler bağlamındaki birlikteliği ve işbirliğinin giderek arttığı görülmektedir.

19. yüzyıl sonu itibari ile yeniden-üretim teknikleri sanat eserinin sergilenme olanaklarını artırmıştır. Bilgisayarla üretilen teknik çizimlerin ve sanatsal işler zamanla dijital ortama taşınarak dinamik, akışkan bir yapıda Dijital Sanat olarak adlandırılmıştır. Dijital sanat Yeni Medya Sanatının bahçesi olarak tanımlanmaktadır. Bilgi teknolojileri ve yeni iletişim teknolojileri; e-posta, SMS, sanal gerçeklik, e- kitap, video paylaşım, Facebook, You Tube gibi

bir çok alanda gerçekleşmektedir. Bu alanlar bilgi paylaşımının yanında sanatsal yaratım tekniklerini ve sergileme biçimlerini de dönüştürmektedir.

20. yüzyıl deneysel sanatı ise zamansallık üzerine yoğunlaşmış, sanata hareket kazandırmış, geribildirim kavramını kullanmış ve izleyiciyle etkileşimi devreye sokmuştur. Genel olarak bu tür yapıtlarda ürünün aksine sanatsal süreç, konvansiyonel içeriğin aksine çevre ya da bağlam (özellikle de sosyal bağlam) vurgulanmıştır. Bu eğilimler, sibernetiğin sanatla kesiştiği estetik bağlamı oluşturmaya katkı sağlamıştır. Sibernetik yaklaşım sayesinde 20. yüzyıl deneysel sanatı, izleyiciyle etkileşimi ön plana almıştır. Sanat ile hayat arasındaki sınırları silmek isteyen avangard sanatçıların gündeminde artık multimedya, sanallık ve her türlü sınırları aşma isteği vardır.

5. Sonuç

Modernizm öncesi dönemde sanatçılar belli kurallar dahilinde ve kendisinden istenilen konuları zanaatkar gibi ele alırken, aydınlanma düşüncesiyle birlikte konudan tekniğe tüm değerlerin sorgulanması ve sanatta gelenekten kopuş süreci başlamıştır. Bilimden sanata her alanda köklü değişimleri ve yeni arayışları bereberinde getiren 20. yüzyılda sanatçılar da öncü ve deneysel arayışlar içinde olmuşlardır. Sanatçılar ifade aracı olarak geleneksel iki boyutlu yüzey ya da heykelin dışında, fotoğraf, duvar yüzeyleri, gösteri, beden, dil, oyun, ses, video -görüntüleme araçları ve rastlantısal tüm ifade araçlarını kullanarak alımlayıcıyı da işin içine çekerek, algıları sarsmış şok etkisi yaratacak düzeyde çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Sanatta yenilikçi anlayışla temellenen avangart hareketler, yaşamı her an değiştirme ihtiyacı ile kuralları sınırlarken getirdiği yeni önerilerle sanatın alanını sürekli genişletmiştir.

Günümüzde yaratıcı düşüncüyü belirli teknik, konu ve plastik değerlerle sınırlı gören geleneksel yaklaşım tamamıyla kırılmıştır. Çağın her türlü bilimsel ve teknolojik verisi sanatçılar için birer yaratma aracı olarak görülmektedir. Sibernetik bilimi tüm görsel ve teknik araçları sanatçının hizmetine sunmuş durumdadır. Modern teknolojiler ile iç içe olan sanatçı, yaşamın her alanına girmiş olan bilgisayar ile eserler üretmeye başlamıştır. Dijital teknolojiler aracılığı ile sanatta yeni anlatım biçimleri ortaya çıkmış ve çalışma alanının sınırlarını genişletmiştir. Artık sanatçı modern teknolojinin bütün olanaklarını sanatsal üretim aracı olarak kullanmakta ve kendine yeni ifade biçimleri bulmaktadır. 21. yüzyılda sanatın, bilgisayar teknolojileri etrafında şekillendiği açık bir biçimde görülmektedir.

Kandinsky'nin de ifade ettiği gibi "Her sanat eseri kendi çağının çocuğudur." Sanatçı da çağının tanığı olarak çağın gerçekleri ile iç içe olmakta ve o gerçeklikleri yansıtmaktadır. Sanatçılar döneminin felsefe, bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerden etkilenmiş ve ortaya koymuş olduğu yaratılarla bu alanların gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Dijital üretim biçimlerine ilginin artması, sanatsal üretimde bilgisayar teknolojilerinin kullanımını nerdeyse zorunlu hale getirmiştir. Bu durum geleneksel sanat alanlarındaki üretimleri de değişime uğratmaktadır. Son dönemde gözlemlediğimiz eserler ile ilgili olarak yazılım sanatı, ağ sanatı, dijital sergilemeler, eco-art (ekolojik sanat) ve sanal gerçeklik gibi yeni sanatsal alan tanımlamalarının kullanılmakta olduğunu görmekteyiz. Gelişen teknolojinin sanatı sürekli değişime uğrattığı, sanat ve çağdaş düşünce üzerindeki etkileri düşünüldüğünde geleceğin sanatının makinalara bağlı olup olmayacağı sorusunu da beraberinde getirmektedir.

KAYNAKLAR

- Benjamin, W. (1993), Pasajlar - Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilebildiği Çağda Sanat Yapıtı, (Çev., Ahmet Cemal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bürger, P. (2004), Avangard Kuramı, (3. Baskı), İletişim Yay., İstanbul.
- Derman, İ. (1991), Fotoğraf ve Gerçeklik, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.
- Fineberg, J. (2014), 1940'dan Günümüze Sanat, (Çev., S. Atay-Eskier, G. E. Yılmaz), Karakalem Kitapevi Yayınları, İzmir.
- Gökberk, M. (1980), Fesefe Tarihi, 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Habermas, J. (1994), Modernlik: Tamamlanmamış bir Proje', Postmodernizm, Necmi Ziya (haz.), Kıyı Yayınları, İstanbul.
- Kahraman, H.B. (1995), Sanatsal Gerçeklikler, Olgular ve Öteleri, YKY, İstanbul.
- Levi-Strauss, C. (1994), Yaban Düşünce, (Çev., T. Yücel), YKY, İstanbul.
- Raunig, G. (2016), Bilgi Fabrikaları – Yaratıcılık Endüstrileri, (Çev., Aslı Çetinkaya) 8/12/2016, skopbülten, <https://www.e-skop.com/skopbulten/bilgi-fabrikalari-%E2%80%93-yaraticilik-endustrileri/3191>, Erişim Tarihi: 03 Mayıs 2020].
- Wilder, G.S. Waldemar Cordeiro: Pintor Vanguardista, Difusor, Crítico de Arte, Teórico e Líder do Movimento Concretista nas Artes Plásticas de São Paulo na Década de 50 (Waldemar Cordeiro: Vanguard Painter, Promoter, Art Critic, Theoretician and Leader of the Concrete Art Movement in the 1950s) (São Paulo: Escola de Comunicações e Artes da Universidade de São Paulo, 1982) pp. 83--84.
- Yacavone, K. (2015), Benjamin, Barthes ve Fotoğrafın Tekilliği, (Çev., Simber Atay, Melih Tumen), Hayalperest Yayınevi, İstanbul.

GÖRSEL KAYNAKLAR

- Görsel 1:** Jan van Eyck, Arnolfini'nin evlenmesi, Yağlı boya, Londra Ulusal Galerisi, 1434.
<https://www.tarihlisanat.com/wp-content/uploads/2018/01/detay-5-1.jpg> , Erişim Tarihi: 11.04.2020
- Görsel 2 :** Resim 1'den Detay
<https://www.tarihlisanat.com/wpcontent/uploads/2018/01/detay-5-1.jpg>, Erişim Tarihi: 11.04.2020
- Görsel 3 :** Giotto di Bondone, No. 36 Scenes From The Life of Christ, 20. Lamentation (The Mourning of Christ), 1304-06 <http://www.leblebitozu.com/ronesans-donemi-ressamlari-ve-tablolar> Erişim Tarihi: 08.05.2020
- Görsel 4:** Sandro Botticelli, The Birth of Venus, 1482-86
<http://www.leblebitozu.com/ronesans-donemi-ressamlari-ve-tablolar>, Erişim Tarihi: 08.05.2020
- Görsel 5 :** Leonardo da Vinci, Mona Lisa, Yağlıboya, Louvre Müzesi 1503-1507 / 1519.
https://tr.wikipedia.org/wiki/Mona_Lisa , Erişim Tarihi: 08.05.2020

- Görsel 6 :** Max Ernst, Yaklaşan Ergenlik, Kartona Yapıştırılmış Kağıt Üzerine Rötuşlu Fotoğraflar, Guaş ve Yağlıboya Kolaj, 24.5x16.5cm, Max Ernst, 1921
<https://twitter.com/celinesymbioss/status/613782808289525760>, Erişim Tarihi: 08.05.2020
- Görsel 7 :** Pablo Picasso, Gitar, Kolaj, 66,4 x 49,6 cm, 1913.
<https://www.istanbulsanatevi.com/sanaticilar/soyadi-p/picasso-pablo/pablo-picasso-gitar-9520/> Erişim Tarihi: 08.05.2020
- Görsel 8 :** Pablo Picasso, Boğa Başı, Bisiklet Selesi ve Gidonları, 1943.
<https://kavrakoglu.com/cagdas-sanata-varis-41-kubizm-2/>, Erişim Tarihi: 08.05.2020
- Görsel 9:** Marcel Duchamp, Bisiklet Tekerleği, Metal tekerlek, boyalı tahta tabure, 129.5 x 63.5 x 41.9 cm. 1951. <https://blog.peramuzesi.org.tr/sergiler/marcel-duchampin-bisiklet-tekerlegi/>, Erişim Tarihi: 08.05.2020
- Görsel 10 :** Marcel Duchamp, Büyük Cam, İki cam panelde yağ, vernik, kurşun folyo, kurşun tel ve toz, 277,5 cm × 175,9 cm. 1915-1923.
https://en.wikipedia.org/wiki/The_Bride_Stripped_Bare_by_Her_Bachelors,_Even, Erişim Tarihi: 08.05.2020
- Görsel 11 :** Richard Hamilton “Bugünün evlerini bu denli cazip kılan nedir?” Kolaj, (41,9 x 29,8 cm) 1956. <https://gaiadergi.com/richard-hamilton-bugunun-evlerini-denli-farkli-denli-cazip-kilan-nedir/>, Erişim Tarihi: 08.05.2020
- Görsel 12 :** Edward Weston, “Biber No 30 ”, Siyah- Beyaz Fotoğraf, 1930. <https://edward-weston.com/edward-weston/>, Erişim Tarihi: 08.05.2020
- Görsel 13 :** Man Ray, Rayograph (The Kiss), Fotoğraf, 1922.
<https://www.sartle.com/artwork/the-kiss-man-ray-1922>, Erişim Tarihi: 08.05.2020
- Görsel 14 :** Waldemar Cordeiro, Gente Ampli/2, Computer output on paper, 1972, MOMA.
<https://www.moma.org/collection/works/183547>, Erişim Tarihi: 08.05.2020
- Görsel 15 :** Resim 14’den Ayrıntı. <https://www.moma.org/collection/works/183547>, Erişim Tarihi: 08.05.2020
- Görsel 16 :** Waldemar Cordeiro “BB (Brigitte Bardot) olmayan kadın, Bilgisayar grafiği, 61 × 44.5 cm, 1971.
https://artsandculture.google.com/asset/the-woman-who-is-not-bb-waldemar-cordeiro/1AGGG7oU7B_rNg, Erişim Tarihi: 08.05.2020
- Görsel 17 :** Resim 16’den Ayrıntı. https://artsandculture.google.com/asset/the-woman-who-is-not-bb-waldemar-cordeiro/1AGGG7oU7B_rNg, Erişim Tarihi: 08.05.2020
- Görsel 18 :** Gustav Metzger, “ Tarihi Fotoğraflar; Sürünerek Girmek-İlhak, Viyana, Mart 1938 ” fotoğraf, yerleştirme, 1996/201 <http://izlekler.com/wp-content/uploads/2017/07/Gustave-Metzger.jpg>, Erişim Tarihi: 08.05.2020
- Görsel 19 :** Gustav Metzger, Likit Kristal Çevre, Beş modifiye slayt projektörü, sıvı kristal, 35mm slayt, Polaroid filtre ve bilgisayarlı kontrol, süresi: 22 dakika, , 1965,yeniden yapılanma 2005. <https://www.tate.org.uk/art/artists/gustav-metzger-7196>, Erişim Tarihi: 08.05.2020